

RECENSIE

► Imago

Romeinse keizerbeelden en de belichaming van gender
Louis van den Hengel

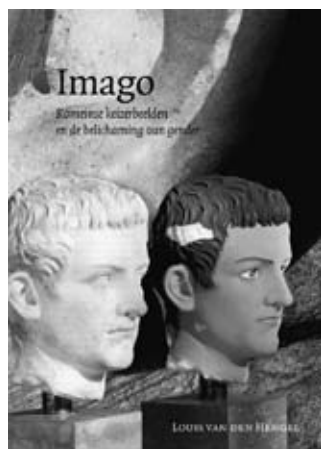
Hilversum, Verloren 2009, 504 pagina's,
€ 55

The male mystique

Afbeeldingen van Romeinse keizers hebben mij eerlijk gezegd nooit erg aangetrokken. Ze zijn te vinden op munten, als gebeeldhouwde koppen of in de vorm van monumentale standbeelden, waarin de machtige keizer zijn arm bijvoorbeeld gebiedend uitstrekt, opdat zijn gespierde, machtige lijf beter bekeken kan worden. Dat zwaargeschapen mannelijk schoon, dat ongeremde vertoon van kracht en macht heb ik altijd ervaren als oninteressant, zo niet vulgair. Zulke antieke beelden doen me denken aan patserige gewichtheffers, aan hedendaagse bodybuilders die alleen maar bezig zijn met de belichaming van een kortstondige illusie van kracht, terwijl ze hun feitelijke lichaam daarbij vernielen. Het post-bodybuilderlichaam schijnt als een pudding in elkaar te zakken als het ophoudt anabole steroïden in zich op te nemen. Wat me erin tegen de borst stuit, is de ontkenning van elke vorm van kwetsbaarheid. Als mannen zich nadrukkelijk willen profileren als de niet-vrouw, als in alle opzichten zover mogelijk verwijderd van wat onze cultuur als vrouwelijk ziet, is mij dat onsympathiek. Mens-zijn doet zich weliswaar voor in mannelijke en vrouwelijke gedaanten en van alles daartussenin, maar mensen die streven naar extreme mannelijkheid of vrouwelijkheid? Nee, ik zie er niets in, noch in de betreffende personen noch in hun schoonheidsidealen of zelfrepresentaties. Het

antieke beeld van de jongen die een doorn uit zijn voet trekt, dat is meer mijn idee van mannelijk schoon. Ranke, gevleugelde Heremessen, meer dan enorme Herculeessen. Ik heb niets tegen spieren en zware lichamen, maar als ze zo zijn opgesteld dat ze de Übermensch moeten representeren, dan hoef ik niet meer. Toch zijn het precies die representaties van mannelijkheid die geanalyseerd moeten worden om te begrijpen waarom ze – in al hun historische variabiliteit – zo alomtegenwoordig zijn. Wat doen die beelden, wat is er zo aantrekkelijk aan de fictie van mannelijke almacht, hoe wordt deze georkestreerd en hoe komt het dat de visuele retoriek van mannelijke onkwetsbaarheid alle blijken van het tegendeel steeds weer overleeft?

Louis van den Hengel ontrafelt in zijn boek *The male mystique* in zijn antieke Romeinse gedaante. Hij beperkt zich tot de periode van Augustus tot en met Commodus, tot keizerportretten van tussen 27 voor Christus tot 192 na Christus. Hij stelt zich ten doel om een nieuwe genderkritische interpretatie te geven van deze Romeinse keizerbeelden en stelt daarbij de lichamelijke dimensie ervan centraal. Deze beelden werden in de oudheid niet gezien als 'slechts' representaties, maar als magische, ondode substituten van het lichaam van de keizer. In die zin echoot de antieke visie bepaalde moderne opvattingen over representatie als werkzame entiteit, als beeld met werkelijkheidseffect, of zoals Deleuze het zegt: 'representations are bodies too'. Het is een voorbeeld van hoe Van den Hengel de klassieke instrumentaria van de Altertumswissenschaft – archeologie, kunstgeschiedenis en sociale geschiedenis van de oudheid – combineert met genderkritiek, semiotiek, poststructuralistische en

feministische filosofie, ideologietheorie en psychoanalyse. Daarmee wil hij niets minder dan de werking van deze beelden op de toenmalige toeschouwer theoretiseren. Welke betekenis en welke functie hadden ze voor de beschouwer die er destijds aan onderworpen werd? Die vraag lijkt op het eerste gezicht haast onbeantwoordbaar – hoe kunnen we ooit weer in de huid van een Romeinse kijker kruipen? Maar Van den Hengel vindt echt dat de historische betekenis van het keizerbeeld alleen gereconstrueerd kan worden door het inzetten van een hedendaags theoretisch instrumentarium. Die stellingname maakt hij inderdaad volkomen waar.

Een uitgebreide gevalsstudie is gewijd aan de 'Augustus van Prima Porta'. Dat is het bekendste, meer dan manshoge marmeren beeld van Augustus, met opgeheven arm (de stand van de gebiedende legeraanvoerder) en met versierd borstpantser. Daarop is onder andere een Parth te zien – Augustus overwon de Parthen – in een gebaar dat niet alleen gehoorzaamheid uitdrukt maar ook *vrijwillige, zelfverkozen* onderwerping – precies in de dubbele betekenis van subjectivering die Althusser aan dat begrip gaf: onderwerping en subjectwording ineens. Door het borstku-ras dat de gespierde lichaamsvormen accentueert of ermee samenvalt, wordt Augustus

het keizerrijk letterlijk op het lijf geschreven. Van den Hengel plaatst de mannelijkheid die dit beeld belichaamt in het perspectief van de Romeinse beleving van seksualiteit, waarbij het onderscheid tussen penetrator en gepenetreerde van cruciaal hiërarchisch belang was. Als seksueel gepenetreerde (ook verwondbare, mishandelbare) klasse beho-ren vrouwen, slaven en mannelijke minnaars die oraal of anaal kunnen worden genomen in een en dezelfde categorie. Dit leidt tot een totaal ander 'gender'-begrip, waarin het onderscheid tussen mannen en vrouwen van zeer ondergeschikt belang was. Ons in die volstrekt fallocentrische wereld te verplaatsen, vereist groot historisch inlevingsvermogen, maar Van den Hengel toont zich een goede gids. De interpretatie van het beeld van Augustus van Prima Porta is adembenemend en overtuigend, niet alleen omdat hij zo zorgvuldig voortbouwt op alles wat er vanuit de diverse oudheidkundige perspectieven over dat beeld is gezegd, maar ook omdat hij de wijze waarop keizerlijke macht en mannelijkheid in dit beeld onlosmakelijk samen gerepresenteerd worden tot middelpunt van zijn analyse maakt. De overweldigende macht, de verleidelijke superioriteit en de schijn van onkwetsbaarheid die het beeld uitstralen, schrijft hij toe aan de genderspecifieke representatie van Augustus. Pas als de toenmalige constructie van mannelijkheid en seksualiteit in het middelpunt van de analyse wordt gezet, kan die worden verstaan. We kunnen ons ook pas een voorstelling maken van het effect van dit beeld op de antieke toeschouwer wanneer we begrijpen dat zo'n beeld wederzijds constituerend was, namelijk zowel voor de keizerlijke macht als voor de subjectiviteit van de toeschouwer. Keizerlijke macht ging niet vooraf aan het beeld, maar werd in de interactie met dit beeld geproduceerd. Het beeld is dan geen product, maar eerder een complex proces, waarin deze specifieke machtsconstel-

latie en de ermee samenhangende subjectposities werden gemaakt.

Een andere gevalsstudie is gewijd aan een beeld dat niet meer bestaat – een speculatief object dus. Van den Hengel weet de betekenis daarvan toch te analyseren, allereerst door aannemelijk te maken dat het er moet zijn geweest. Het gaat om het beeld van Augustus dat stond in de triomfwagen met de vier paarden, dat het forum Augustum domineert: het eerste overweldigende beeld dat de toeschouwer bij het betreden ervan zag. Weer is de interpretatie van deze plek als een theater van de productie van mannelijkheid, waar onder andere het ritueel plaatsvond waarin Romeinse jongens hun toga virilis kregen, fascinerend. In navolging van Kellum, die het forum Augustum beschreef als een 'sexually fraught theatre for the engendering of the masculine' laat Van den Hengel zien hoe een antieke stedelijke ruimte kon werken als de architectonische producent van de Romeinse mannelijkheidsillusie.

Van den Hengels greep op de interdisciplinaire theoretische kaders die binnen Genderstudies vaak gebruikt worden, is indrukwekkend. Zijn besprekingen van theorieën van – onder anderen – Braidotti, Butler, Althusser, Anzieu, Lacan en Silverman blinken uit in helderheid. Dit maakt zijn boek ook tot een goed studieboek. Binnen Genderstudies bestaat er nog altijd een relatief tekort aan studies over historische en hedendaagse constructies van mannelijkheid, misschien omdat het nog moeilijk blijft werkelijk afstand te nemen van sekse als natuurlijk gegeven als het om mannelijkheid gaat. Van den Hengel heeft met zijn studie niet alleen iets aan dat tekort gedaan, hij heeft ook een positie buiten de hedendaagse mannelijkheidsideologie gevonden, paradoxaal genoeg door zich volledig bewust te zijn van zijn positie erbinnen.

Ook wie zich met mannelijkheid en met gender in latere periodes en andere culturen

bezighoudt, zal in deze studie inspiratie vinden. Denk dus niet dat *Imago* te specialistisch is om door niet-Altertumswissenschaftler te kunnen worden gewaardeerd. Het is juist de manier waarop Van den Hengel het gebrek aan genderreflectie onder archeologen en andere oudheidkundigen aan de kaak stelt die zijn studie zo boeiend maakt. Hij formuleert dat zo: 'In de klassieke traditie wordt de seksspecificiteit van de keizerlijke machtsverbeelding meestal niet gesignaleerd, laat staan geproblematiseerd. Deze wetenschappelijke lacune komt de facto neer op een bevestiging of zelfs een verheerlijking van de masculiniteit van de antieke geschiedenis.' Van den Hengel wil de mannelijkheid van het Romeinse keizerportret – en de antieke representatie van macht – niet beschouwen 'als een vanzelfsprekend kenmerk van de antieke cultuur, maar als een uitermate problematische historische en theoretische aangelegenheid.' (p. 195). Ofwel: wie erover zwijgt, stemt ermee in en promoveert de fictie van de mannelijke superioriteit tot een vanzelfsprekende waarheid.

Deze studie is een lust om te lezen. Het betoog is nergens slordig of retorisch. De tekst is even onderhoudend als beeldend en bovendien geïllustreerd met trefzeker gekozen anekdotes. Dat een promovendus een dergelijk ambitieus, vernieuwend en rijp werk kan schrijven, is verheugend. *Imago* is een van de beste boeken die het vakgebied van de Genderstudies recentelijk heeft opgeleverd.

Maaïke Meijer

The male mystique is bekroond met de Jan van Gelderprijs van de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici.